

שייכותו של הגולן לא"י

לזכרו של אחי הקדוש בנימין כפיר הי"ד שנפל ברמת מגשימים והוא שעורר לברר שאלה זו

והקניזי והקדמוני. משמע ששבע אומות הן נחלת ישראל בהווה. במקורות אלו חלוקים התנאים היכן שוכנים הקיני הקניזי והקדמוני (ראה בפרוט אנציקלופדיה תלמודית ערך: ארץ ישראל). אך לכל הדעות שם, אין לזהותם עם עמים ששכנו בעבר הירדן המזרחי מהארנון עד החרמון. אלא צפונה, מזרחה או דרומה.

רש"י בבראשית שם מקבל את הדעה שהכוונה לאדום מואב ועמון הגובלים בשטח שנכבש ע"י ישראל (יש להזכיר כאן את ספרו הגדול של החוקר בר דרומא "וזה גבול הארץ" הטוען שאין כל מקור לצמצום הגבולות, ומה שהובטח בברית בין הבתרים שריר וקים לעד). בדרך השלילה מוכח מכאן שעבר הירדן כולל הגולן כלול בהבטחה הווה.

הדבר בולט יותר בזהו העמים שהובטחו. החוי הוזכר בצו ה' למשה אך לא הרפאים, ובברית בין הבתרים הוזכרו הרפאים ולא החוי. הרמב"ן בדברים טוען באחד מפירושיו שהחוי הוא הרפאים. והנה רש"י בדברים ב מדגיש פעמיים הן על עמון והן על מואב המכונים רפאים: "אתה סבור שזו ארץ רפאים שנתתי לאברהם — אבל לא זוהי" (וזה לשיטתו שעמון ומואב הם מהקיני קניזי וקדמוני) אך בדברים ג יג: "לכל הבשן — ההוא יקרא ארץ רפאים" אומר רש"י: "היא אותה שנתתי לאברהם". כאמור לשיטת רש"י דבר זה

עם כיבוש רמת הגולן וההתנחלות בה עלתה על הפרק שאלת שייכותו של הגולן לא"י, שאלה שכנוסף לצד העקרוני שבה קובעת לגבי חיוב במצוות התלויות בארץ. נראה שענין זה הוא חלק מהבעיה הכללית: האם עבר הירדן המזרחי משתייך לארץ אם לאו, נושא שרנו בו גדולים (כגון: התשב"ץ ח"ג סימנים קצה, ר, ובכרכי יוסף על או"ח סימן תרט ועוד).

השאלה נחלקת לשנים:

1. האם כלול חבל ארץ זה בגבולות שהובטחו, או לפחות בתחום כיבוש עולי מצרים?

2. האם החזק והתקדש ע"י עולי ככל?

בברית בין הבתרים נקבעו גבולות א"י לפי שני גורמים: א. העמים אותם ירשו ישראל, עשרה עמים. ב. גבולות גיאוגרפיים, מנחל מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת. יש להניח ששני יסודות אלה זהים בשטחם (ראה בראשית טז יח—כ).

כאשר הצטוו ישראל לרשת את הארץ צומצמו הגבולות: א. בדברים ג א הוזכרו רק 7 עמים. ב. במדבר לד שורטטו גבולות גיאוגרפיים מצומצמים. אף כאן ניתן להניח ששני הגורמים זהים והצד הגלוי והברור ילמד על הצד המוקשה. כבר קבעו חז"ל בב"ר נו ע"א, ירושלמי שביעית פ"ו ועוד, ששלוש אומות עתידות להיות ירושה רק לעתיד לבוא, והן: הקיני

הדירים בעבר המערבי: אפרים ומנשה, יהודה, עד הגלבוע (ש"ש).

ראינו שלדעת ראשונים רבים רמת הגולן כלולה בא"י הן מצד הכיבוש המעשי והן מצד הבטחת האומות שירשו. אך כאן צצה השאלה: הרי במדבר לד כשמשורטטים גבולות הארץ נהיה הירדן גבול; ומשמע לכאורה שהעבר המזרחי אינו שייך לארץ? ואכן כאן המקור לטענת צמצום הגבולות. אלא שהמעין היטב יבחין בשתי עובדות:

1. הכותרת שם היא: "את הארץ אשר תפול לכם בנחלה ארץ כנען לגבולותיה". ואכן ארץ כנען היא העבר המערבי. אך א"י כוללת את עבר הירדן המזרחי ואת ארץ כנען. ואחת הראיות "שש ערי מקלט תהיינה לכם: את שלש הערים תתנו מעבר לירדן ואת שלש הערים תתנו בארץ כנען" (במדבר לה יג) ומפורשים הדברים ברמב"ם הל' רוצת פ"ח: "אין ערי מקלט, נוהגות אלא בארץ ישראל, ושש ערים היו: שלש ערים הבדיל משה בעבר הירדן ושלש ערים הבדיל יהושע בארץ כנען". הרי שא"י כוללת: ארץ כנען — בעבר המערבי ועבר הירדן המזרחי, וכאמור אחת מערי המקלט שהצטוו עליהם רק בא"י, היא גולן בבשן. ברור איפא שהגבולות במדבר לד קובעים רק את הצד המערבי ולא את גבולות הארץ כולה.

2. שם יג טו מפורש: "ואת הארץ אשר תתנחלו אותה בגורל אשר צוה ה' לתת לתשעת המטות וחצי המטה כי לקחו מטה בני הראובני... שני המטות וחצי המטה לקחו גחלתם מעבר לירדן ירחו קדמה מזרחה". מפורשים הדברים שהכתוב בא לציין רק את הגבולות שצריכים עדיין לכבוש ולחלק בגורל, וזאת בנוסף למה שכבר כבשו בעבר המזרחי מקום בו לא צוו לחלק בגורל.

אמנם רש"י כתב: "לפי שהרבה מצוות

הובטח גם בהווה שהרי אין זה קיני קניזי וקדמוני. וכן כתב בדברים יח ב: "ארץ כנען שמעבר הירדן ואילך נקראת ארץ חמישה עמים. ושל סיחון ועוג — שני עממים: אמורי וכנעני".

ומפורשים הדברים גם בדברי הרמב"ן כא כא: "ארץ סיחון ועוג ירושתם של ישראל היתה פי לאמורי היא". ובוה מיישב הוא שאלה: מדוע הוזהרו על הגעלת כלי מדין ולא על הגעלת כלי שלל שלקחו במלחמת סיחון ועוג שקדמה? ותשובתו, במדבר לג כג: "כי סיחון ועוג מלכי האמורי הם וארצם מנחלת ישראל היא והותר להם כל שללם אפילו האסורים דכתיב ובתים מלאים כל טוב יאמרו רבותינו אפילו קתלי דחזירי אשתרי להו. אבל מדין לא היה משלהם ולא לקחו ארצם רק לגקום נקמתם...". הרמב"ן לשיטתו שבמלחמת מצוה של כיבוש הארץ הותרו מאכלות אסורים אבל לא במלחמת רשות (בניגוד לרמב"ם).

אף בראשונים אחרים מצויה הקביעה שארץ סיחון ועוג נחלת ישראל. ארץ זו משתרעה מהארנון עד החרמון (ראה דברים ג ח ויהושע יב א ועוד) דהיינו כולל רמת הגולן המכונה בתורה בשן (הגולן היתה עיר מקלט בבשן, דברים ג מג).

אכן כשמראה הקב"ה למשה את הארץ לפני מותו נאמר: "ויראהו ה' א הארץ את הגלעד עד דן... ואמר שמואל בב"ב גו: "כל שהראהו הקב"ה למשה חייב במעשר. לאפוקי קיני קניזי וקדמוני". וזה תואם לדברים דלעיל.

(הנציב בדברים לד מבאר יפה את כוון התצפית של משה. משה עמד בדרום עבר הירדן על הר נבו והשקיף תחילה צפונה — מהגלעד עד דן — בעבר המזרחי. אח"כ מערבה: אל הגליל — ארץ נפתלי, ואח"כ

הרב יוסף כפיר

אפשר היה לקדש את עבר הירדן אף לפני גמר כיבוש גבולות הארץ (חזון איש ב"ב נו, ע"ש שדעתו היא שעבר הירדן כא"י ממש כמו דעה א).

ג. עבר הירדן המזרחי אינו שייך לארץ. הותר עפ"י הדיבור לכבשו ולקדשו בימי משה לפני כיבוש גבולות הארץ. אך עם בטול הקדושה הראשונה צריך לכבשו ולקדשו ע"י כיבוש רבים. דהיינו: אחרי כיבוש כל גבולות הארץ, עפ"י מלך, נביא, בי"ד ואורים ותומים. דבר שכנראה לא יכול היה להעשות בזמן בית שני (בית הלוי ח"ב סימן ג).

ביחס לכיבוש עולי בבל הנושא הוא רחב אך אעיר בקצרה. בבבלייתא של תחומי א"י המוזכרת בתוספתא שביעית פ"ד, בספרי פרשת עקב, ועוד — ישנה רשימת מקומות המשרטטת גבול ארץ ישראל שהחזיקו עולי בבל, ורמת הגולן כלולה במפה זאת (ראה הספר: "גבולות הארץ" — הילדסהיימר — קלין הוצאת מוסד הרב קוק; ספר הישוב ח"א עמ' 159 ואילך; "וזה גבול הארץ" — בר דרומא ועוד). ואכן, ממקורות רבים בתלמוד ובמדרשים וכן ממצאים ארכאולוגיים ניתן ללמוד על ישוב יהודי מבוסס ברמת הגולן בשלהי ימי בית שני ואחר חורבנו. חומר רב בנידון ניתן למצוא בספרו של פרופ' קלין ז"ל "עבר הירדן היהודי".

במאמרנו זה הזכרנו רק חלק מהצד העקרוני. קימות שאלות רבות נוספות הן למעמד הכללי של רמת הגולן והן ביחס לפרטי מצוות התלויות בארץ והדברים עתידים להתברר ברצות ה' במאמרי בספר הזכרון לאחי בנימין כפיר הי"ד שנפל על קדוש ה' והארץ ברמת הגולן, בט' באב תש"ל.

נוהגות בארץ ואינן נוהגות בחו"ל הוצרך לכתוב מצרני הגבול, משמע לכאורה שגבולות אלו הם בין א"י לחו"ל. אך כבר הובאה לעיל דעת רש"י שארץ סיחון ועוג הובטחה לישראל. וע"כ יש לפרש דבריו בשני אופנים: א. כוונתו שמצרני הגבול כוללים גם את הסיפא של הפרק: מה שכבר נטלו שנים וחצי השבטים. ב. ה"משך חכמה" מסביר: יש מצוות הנוהגות מדאורייתא בעבר המערבי ולא במזרחי כגון ביכורים, לפי הרמב"ם, וי"א שביעית ולגביהן הירדן מהווה גבול. וכן ביחס לחלוקה הפנימית שבארץ ישראל: חזקת הבתים, ביעור בשביעית, צירוף בהמות לענין מעשר בהמה (ראה ירושלמי חלה פ"ד הי"ד) ולענין שלוש גבולות הארץ ביחס לערי מקלט (מצפה איתן בכורות נה).

אמנם הר"ש סירילאו בירושלמי שביעית פ"ו טוען באריכות שעבר הירדן כחו"ל. אלא שהותר לכבשה ולקדשה בימי משה עפ"י הדבור. עקרונית נראה מהמקורות שישנן שלוש דעות בנידון.

א. עבר הירדן המזרחי כולל רמת הגולן — כא"י הוא לפי שהובטח לנו ונכבש ע"י עולי מצרים, ויתכן מאד שאף ע"י עולי בבל — ראה להלן, וזאת דעת רוב הראשונים.

ב. עבר הירדן המזרחי אינו שייך לארץ המובטחת למשה אך הותר לכבשו ולקדשו לפני כיבוש גבולות הארץ ואעפ"כ יש לזה דין כיבוש רבים ולא כיבוש יחיד (ראה גיטין ח) לפי שזה נעשה עפ"י ה'. ואף לדעת הסובר שקדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא לעתיד לבוא לא פג תוקפה של הוראה זו. ולכן גם בקדושה שניה